

ADRIAN CRUPA
Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

Rățional și irațional în reprezentarea tradițională a realității

Rational and Irrational in the Traditional Representation of Reality

Keywords: the being, life, reality, cosmic order, passage, hierarchy, identity, fundamental constant

Abstract:

In the Romanian tradition, the being exists only through its connections to the cosmic order, which, as a direct expression of God's will, is previous to it. In Romanian mythology and legends there always exists a first substance out of which the world is created so that the Judeo-Christian dogma of the *ex nihilo* creation does not appear as such; the ontological meaning of the Biblical creation is, however, preserved. The creatures – animals or humans – in both Judeo-Christian and Romanian mythologies exist only due to God.

A. Realitatea tradițională: „Ființa”

Ceea ce se poate afirma cu valoare de axiomă despre cultura tradițională și despre omul trăitor în ea este – în formularea lui Mircea Eliade – faptul că „omul arhaic e caracterizat printr-o obsesie a *realului*”¹. Toate activitățile sale se vor desfășura, în consecință, în orizontul realului/realității, cu tot ceea ce ace(a)sta implică. Un lucru se impune însă a fi semnalat în prealabil, și anume acela că în vorbirea țaranului român tradițional nu va apărea niciodată termenul de proveniență neologică *real(itate)*, fiind preferat în schimb – ca și în majoritatea celorlalte limbi – un derivat al verbului *a fi*², provenit din latinescul popular *fientia* folosit în vorbirea curentă pentru *essentia*, după ce forma verbală *esse* fusese înlocuită de o alta, *fieri*³: *fi-înță*. Tot ceea ce este, *ființa* adică, va reprezenta prin urmare pentru însul arhaic echivalentul *realității* așa cum este ea denumită de către modern. Dar, în timp ce *realitatea* comportă mai degrabă un aspect static, de stare, *ființa* se definește în special prin dimensiunea ei procesuală (este ceea-ce-se-petrece/întâmplă/este). *Existența* nu va fi deci un dat fără drept de apel, o plasare în exteriorul ființei⁴ (ca în existențialismul secolului al XX-lea), cât faptul de a fi, viața în dinamismul ei caracteristic. De aici și dificultatea întâmpinată de cercetătorul culturilor tradiționale în a surprinde, în chipul unei definiții, esența

¹ Mircea Eliade, *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*, București, Humanitas, 2004, p. 115.

² Cf., pentru edificare, și Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, Humanitas, 2005, p. 304 („Țaranul român nu întrebuințează acest termen, ci pe cel de *ființă*, care merge dincolo de sfera biologică și se identifică în mare parte cu acela de existență.”).

³ Cf. Constantin Noica, *Cuvînt împreună despre rostirea românească*, București, Humanitas, 1996, p. 49.

⁴ *Ek* desemnând în greaca veche exterioritatea (i.e. *ek stasis, ek ouk onton*).

ființei-realitate. Cum să surprinzi viața în totalitatea ei într-o formulare strict verbală și unde să afli informatorul capabil de o asemenea teribilă îndatorire?

Înțelegerea reprezentării tradiționale a realității presupune însușirea a o serie de particularități de funcționare ale gândirii tradiționale. Spre deosebire de modern, pe omul culturii tradiționale nu-l interesează neapărat „adevărul” în forma lui pură și abstractă (de tipul: cred doar în ceea ce este demonstrat riguros științific). Realitatea adevărată (din perspectivă tradițională, sintagma este un pleonasm!) este cea care mă face și mă ajută să fiu, mă întemeiază și mă întreține, altfel spus, pe mine și tot ceea ce mă înconjoară. Autenticitatea *realității* nu va fi deci certificată de o demonstrație de ordin rațional, ci de „certitudinea interioară, stabilitatea”⁵, pacea izvorâte din conștiința faptului că aparțin unei logici a lumii generată de o instanță superioară în virtutea căreia este semnat tot ceea ce este. În istorie (afirmația e valabilă pentru totalitatea culturilor arhaice și tradiționale) „logica” aceasta apare sub forma miturilor/legendelor cosmogonice. „Când mitul cosmogonic – afirmă Mircea Eliade – povestește cum a fost creată Lumea, el revelează în același timp emergența acestei realități totale care este Cosmosul și regimul lui ontologic: el spune în ce sens Lumea *este*. Cosmosul este de asemenea și ontofanie, manifestare plenară a Ființei. Și pentru că toate miturile participă într-un anume fel la tipul mitului cosmogonic [...] urmează că toată mitologia este ontofanie. *Miturile revelează structurile realului și multiplele moduri de a fi în lume* (s.n., A.C.). Iată pentru ce ele sunt modelul exemplar al comportamentelor umane: ele povestesc istorii *adevărate*, referindu-se la lucruri reale.”⁶

Această obsesie a onticului, a cum au început lucrurile să fie și, implicit, cum sunt, imprimă în cultura tradițională românească, la nivelul limbii și al imaginărilor, o serie de modulații ale *ființei*. Constantin Noica le observa atunci când afirma că „*a fi* are trepte ce merg de la zvonul ființei, trec prin pregătirile urcătoare ale ființei ce stă să apară și se încheie în ființa desăvârșită. Dar chiar pentru ființa împlinită și desăvârșită, noi nu spunem numai *este*. Spunem și «a fost să fie», înțelegând că s-a făcut vădită legea lucrului, ca un text scris”⁷. Caracteristică acestei viziuni ontologice este prin urmare o anume „temperare”/apropiere a Ființei originare pricinuită de felul în care cei vechi înțelegeau și se reprezentau în sistemul atotcuprinzător al rânduiei cosmice. „Ființa” este, prin urmare, cel mai minunat și măreț fapt al existenței, însă nu unul îndepărtat, intangibil și abstract, ci, dimpotrivă, unul extrem de apropiat și de concret, începând oarecum chiar de la concretețea subiectului observator însuși. Or, în virtutea concreteții vieții decelează omul tradițional o primă modulație a Ființei sub forma distingerii simplei *ființări* (similară întrucâtva *existenței* moderne) de *ființă*, ca ființare întruchipată și capabilă de manifestare în exterior sub forma creației (dacă se referă la Ființa divină) sau a făptuirii (dacă omul este cel avut în vedere).⁸ Sub raportul situației în timp a Ființei, adică a lui *ceea ce este* în clipă, limba română oferă următoarele posibilități: *este* = prezent, de unde ideea de prezență (faptul de „a fi de față”); *e(ste)/fi-*

⁵ Ernest Bernea, *op. cit.*, p. 246.

⁶ Mircea Eliade, *Mituri, vise și mistere*, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Univers enciclopedic, 1998, p. 11.

⁷ Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, București, Eminescu, 1978, p. 57.

⁸ Cf. Idem, *Cuvînt împreună...*, ed. cit., pp. 103-106.

re (infinitivul lung) = esență, de unde ideea de identitate a unui lucru/unei făpturi, începând chiar cu *firea* lui/ei; *este* = „există”, implicit ideea de „existență” și, nu în ultimul rând, *este* = „a fi”, de unde *ființa* ca „ceea-ce-este-și-poate-fi-cunoscut”.

În toate aceste aspecte gândirea tradițională recunoaște expresii ale vocii divine (*Ființa* prin excelență) devenite operante prin intermediul *rânduiei cosmice*. Însă, după cum afirma Martin Buber în *Eu și Tu*, „lumea ordonată nu reprezintă ordinea lumii”⁹, cu alte cuvinte, sentimentul rânduiei cosmice specific, într-un fel sau în altul, tuturor culturilor tradiționale ca principiu ordonator al existențelor nu este neapărat constatarea interrelaționării cauzale a obiectelor existente. Mai mult decât obiectele în sine, ordinea lor, natura lor, implicațiile lor cauzale, gândirea tradițională surprinde *ființarea* (relația) *lor* (dintre ele), astfel încât cu regularitate cosmogonia devine ontologie, depășind stadiul de simplă știință/cunoaștere despre. „Dar ontofania implică întotdeauna teofania sau hierofania”¹⁰ constată Mircea Eliade, ceea ce înseamnă că orice discurs pe marginea realității tradiționale – *Ființa* – trebuie cu necesitate să urmărească măsura în care respectiva realitate se află în continuitatea manifestărilor sacre primordiale. De pe aceste poziții doar se va putea aborda prin urmare analiza aspectelor diferențiate ale *Ființei* în gândirea tradițională. Astfel, însăși conștiința existenței în real, precum și procesul situării în realitatea semnificată a omului tradițional țin de exprierea sacrului: „Prin experiența sacrului, spiritul omenesc a perceput *diferența între ceea ce se dezvăluie ca real puternic, bogat și semnificativ, și ceea ce este lipsit de aceste calități* (s.n., A.C.), vreau să spun fluxul haotic și primejdios al lucrurilor, apariția și dispariția lor întâmplătoare și goală de sens”¹¹.

În registru major – în opinia lui Mircea Vulcănescu¹² – totalitatea realității tradiționale (*Ființei* în terminologie populară, *existență* în terminologia lui Vulcănescu) poate fi structurată în două mari părți: 1) *Ființa generală*, definită de autorul citat prin *a fi* predicativ, „ceea-ce-este” fiind rezultatul vocii Celui-ce-este¹³ (singura ființă neprincipiată și, în același timp principiatoare a întregii existențe), instrumentul întemeierii acestei realități generale constituindu-l rânduiala cosmică, în vreme ce coordonatele sale sunt reprezentate de *lume* (spațiu obiectiv și subiectiv)

⁹ Martin Buber, *Eu și Tu*, traducere din limba germană și prefață de Ștefan Augustin Doinaș, București, Humanitas, 1992, p. 57

¹⁰ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 11.

¹¹ Idem, *Încercarea labirintului*, traducere și note de Doina Cornea, Cluj-Napoca, Dacia, 1990, p. 131.

¹² Cf. Mircea Vulcănescu, *Existența concretă în metafizica românească și Dimensiunea românească a existenței* în *Dimensiunea românească a existenței*, vol. III *Către ființa spiritualității românești*, selecția textului, note și comentarii de Marin Diaconu și Zaharia Balica, București, Eminescu, 1996, pp. 141-197 *passim*.

¹³ „Eu sînt Cel ce sînt” (*Ieșirea* 3.14) este numele sub care Dumnezeu se face cunoscut lui Moise și tuturor celor care vor asculta cuvintele sale. Această denumire revelată a divinității este poate cea mai elocventă din perspectivă ontologică și cea mai apropiată de reprezentările cosmogonice ale vechilor gândiri mitice pentru care „mitul este istoria a cum au început lucrurile să fie” (Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, traducere de Paul G. Dinopol, București, Univers, 1978, p. 5).

și *vreme* (timp, de asemenea, obiectiv și subiectiv) și 2) *Ființa particulară*, definită prin *a fi* copulativ și manifestă sub dubla formă a *insului* (ființă și lucru înțelese ca unități funcționale intime), ca existență ipostaziată și a *întâmplării* ca existență produsă/petrecută. Parte a *Ființei generale*, *Ființa particulară* constă în diversele ipostaze ale celei dintâi, a căror existență și manifestări se desfășoară în și prin *Ființa generală*. Mircea Eliade înțelege rapoarele dintre cele două aspecte ale *Ființei tradiționale* ca fiind „asemenea actelor umane propriu-zise, obiectele lumii exterioare (dar și insul ca atare, n.n.) ne-având valoare intrinsecă autonomă. Un obiect sau o acțiune dobândesc o *valoare* și devin în același timp *reale* numai pentru că participă într-un fel sau altul la o realitate care le transcende.”¹⁴ În consecință, fie că e vorba despre o ipostază obiectuală, ori de una animală sau umană, toate acestea nu *există/ființează* (implicit nu sunt *reale*), decât în măsura în care sunt rezultat și parte din *Ființa generală*. Pentru omul culturilor tradiționale suspendarea acestei participări ontologice echivalează cu dispariția, neantizarea părții față de totalitate. În cazul particular al culturii tradiționale românești, chiar dacă nu se vorbește despre „mana” ori despre un simbolism mitic bine definit, organizat și funcționând ca atare, *Ființa generală* a cosmosului nu este altceva decât o manifestare a sacralului (*Ființei divine*), o hierofanie în chipul intermediar al rânduiei atotțiitoare. Or, tocmai această dănuire a *Ființei particulare* prin intermediul participării sale la cea generală – *Ființă par excellence* – relevă fundamentul ontologic al reprezentărilor tradiționale despre identitate, respectiv alteritate: identitatea există prin alteritate, în legătură cu ea și în reciprocitate cu ea (cu excepția notabilă a cazului alterității reprezentate de *Ființa divină*), alteritatea fiind la rându-i identitate.

Împărțirea în „*Ființă generală*” și „*Ființă particulară*” operată de Mircea Vulcănescu este totuși doar una strict teoretică și arbitrară, de vreme ce, constata Traian Herseni, „existențial [...], totalitatea rămâne legată de părți, iar părțile legate fără putința dezlegării de întreg – ele numai împreună fac realitate; sunt, cu alte cuvinte, o singură realitate. Ontologic deci nu mai putem pune problema priorității întregului, pentru că nu se poate susține anterioritatea unei existențe față de sine însăși”¹⁵. Este și motivul pentru care în cultura tradițională, realitatea ultimă, realitatea prin excelență, *Realitatea/Ființa*, va fi identificată în actul manifestării creatoare al *Ființei divine*, ulterior, în timp/istorie, *ființa nou-creată* funcționând exclusiv în baza semnificației rostuite prin rânduiala cosmică. Prin urmare, orice ipostas particular al *Ființei* există și *ființează* doar în măsura în care imită și participă – în chip ritualic – la arhetipul primordial divin: „produsul naturii, obiectul fasonat prin îndemânarea omului nu-și găsesc *realitatea, identitatea* decât în măsura în care participă la o realitate transcendentă. Gestul nu capătă sens, realitate decât în măsura exclusivă în care reia o acțiune primordială”¹⁶.

¹⁴ Mircea Eliade, *Mitul eternei reînnoțiri. Arhetipuri și repetare*, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Univers Enciclopedic, 1999, p. 12.

¹⁵ Traian Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, București, Editura Institutului Social Român, 1935, p. 54.

¹⁶ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 13.

B. Structura „Ființei”

În ontologia arhaică românească, structura „Ființei” corespunde unui tipar specific – credem – tuturor culturilor tradiționale: „un obiect sau un act – constată Mircea Eliade – nu devine real decât în măsura în care *imită* sau *repetă* un arhetip. Astfel realitatea se dobândește exclusiv prin *repetare* sau *participare*; tot ceea ce nu are model exemplar este «golit de sens», adică lipsit de realitate»¹⁷. În cazul ființelor umane particulare, situația semnalată de Mircea Eliade cu referire la culturile arhaice/primitive este cu atât mai mult valabilă. Omul culturilor tradiționale, trăind cu conștiința dependenței (în sensul integrării organice) de ritmurile naturii și ale Cosmosului în sens larg, este consecvent în a se identifica cu respectivele ritmuri. Astfel, realitatea pe care el – descoperind-o – o pune în operă nu este decât transpunerea în prezent a realității trans- și meta-mundane la care aderă și în care își recunoaște obârșiile. Pentru observatorul modern, format într-o civilizație a individualului și a originalului, faptul poate părea (prejudecățile au funcționat din plin și în cadrul lumii academice!) lipsit de sens, paradoxal chiar, cu atât mai mult cu cât identitatea râvnită de omul tradițional nu este cea proprie, ci dimpotrivă cea a modelului/arhetipului. Prin urmare, din perspectivă identitară, situarea în „Ființă” a omului arhaic presupune un demers antinomic pentru mentalitatea modernă – ieșirea din sine: „omul culturilor tradiționale nu se recunoaște ca real decât în măsura în care încetează să mai fie el însuși și se mulțumește să *imite* și să *repete gesturile altcuiva*. Cu alte cuvinte, el nu se recunoaște ca *real*, adică «autentic el însuși», decât în măsura în care încetează pe drept cuvânt să mai fie»¹⁸.

În mare, *Ființei* i se pot recunoaște din perspectiva culturii tradiționale românești două aspecte: 1) *Ființa văzută*, materială, concretă, de care omul tradițional ține seama, nerezumând la ea întreaga realitate („*Lumea e așa cum o vedem, da’ n-o vedem toată* (s.n., A.C.). Cum să spui că nu este când ea este? Stau aci pe locul meu, văd ceru’ și pământu’; cum să zic că nu sunt?”; Bășa Elena, 40 de ani în 1971, Moeceni-de-Jos, Bran)¹⁹ și 2) *Ființa nevăzută*, spirituală, care, deși nu este direct palpabilă, stă îndărătul tuturor manifestărilor *Ființei* văzute („*Lumea e-ntinsă și e mare; ea cuprinde tot ce se vede și tot ce nu se vede. Da’ vezi că și lumea de dincolo e tot lume cu toate că nu se vede* (s.n., A.C.)”, Radu Ioana, 40 de ani în 1934, Valea Ursului, Argeș)²⁰. Ele nu trebuie însă înțelese ca funcționând separat una față de cealaltă ca două entități de sine stătătoare. Omul tradițional „le consideră – afirmă Ernest Bernea – ca *existențe complementare*, le gândește ca pe un *întreg* și le tratează ca pe o *unitate*. Aceste «realități» nu sunt zone închise, rupte una de alta, ci constituie o *singură realitate* (s.n., A.C.), dar cu un potențial și expresii deosebite»²¹. Faptul este de altfel evident și în modul de reprezentare a două dintre coordonatele esențiale ale realității, cel puțin a celei văzute, și anume spațiul și timpul²².

¹⁷ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 38.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Ernest Bernea, *op. cit.*, p. 69.

²⁰ *Idem*, p. 72.

²¹ *Idem*, p. 304.

²² „[S]pațiul consacrat [este] singurul pe care culturile arhaice îl considerau «real». Întocmai după cum timpul real nu era decât «anul liturgic», adică timpul consacrat.” Mircea Eliade, *Cosmologie și alchimie babiloniană*, ed. a II-a, Iași, Moldova, 1991, p. 22.

C. Natura „Ființei”

Nota definitorie a „Ființei” o constituie *unitatea în complementaritate*: „Lumea se ține așa *laolaltă* (s.n.) de a face totuna – nu-i de prisos nimic – și de se mișcă într-un loc ceva, toate se simt” (Clinciu Gheorghe, 84 de ani în 1972, Zărnești, Brașov)²³. Conștiința complementarității și unității Ființei, așa cum se manifestă în mentalitatea tradițională (intrând în contradicție flagrantă cu spiritul dialectic al modernității), izvorăște din certitudinea care stă de altfel la baza întregii viziuni tradiționale despre lume – certitudinea că dincolo de tot și de toate stă Ființa divină, toate celelalte neexistând decât în virtutea voinței Acesteia. Pornind de la acest fundament de nezdruncinat gândirea tradițională își construiește o realitate a cărei principală însușire este *împăcarea/liniștea*, altfel spus, confortul-de-a-fi. Căci, dacă „*Oriunde ca să mă ascund, de Dumnezeu, nu mă pociu!*”²⁴ recunoștea, în 1934, Dumitru Sofronea, un țăran din Drăguș, Făgăraș, urmează că cea mai sigură (și firească) situație în Ființă este adecvarea la ea, la ceea ce îi este intim definitoriu, adică descoperirea și aderarea la rânduiala cosmică. Această poziție conștientă și responsabilă a omului tradițional în fața realității – o va constata în studiul său asupra *Cadrelor gândirii populare românești* Ernest Bernea – determină un tip aparte de atitudine mentală, situat undeva între mentalitatea primară a copilului²⁵ și a primitivului, și cea a modernului²⁶. Realitatea lumii, cunoscută în forme concrete, este înțeleasă de omul tradițional în orizontul Ființei. De aici și tendința de a eluda distanța ce separă generalul de individual, atât de dragă spiritului analitic al modernității, în favoarea valorizării relației lor, a legăturii dintre ele: individualul/particularul (accesibile cunoașterii imediate) *prin* general²⁷. Dincolo de general și particular, departe de orice tentativă de abstractizare, „Ființa” omului tradițional este trăită nemijlocit în concretul lumii acesteia înțeleasă ca expresie a lumii spirituale nevăzute, dar în aceeași măsură prezente. Se întrezărește, prin urmare, un

²³ Ernest Bernea, *op.cit.*, p. 254.

²⁴ Gh. Focșa, *Aspectele spiritualității sătești* în „Sociologie românească”, anul II, nr. 5-6 mai-iunie 1937, p. 205.

²⁵ Realitatea primară este pentru copil „singura lume posibilă. Rezultă că atunci când copilul comandă propriului său corp, crede că el comandă lumii. Când vezi bebelușii bucurându-se de mișcarea picioarelor lor, ai impresia că ei încearcă bucuria unui zeu care ar dirija de departe mișcarea astrelor. Și, invers, când copilului încep să-i placă mișcările situate în lumea exterioară, cum ar fi mișcarea panglicilor de la leagănul său, el trebuie să simte o legătură imediată între aceste mișcări și plăcerea lui.” Jean Piaget, *Reprezentarea lumii la copil*, traducere de Mariana Pricop, Chișinău, Cartier, 2005, p. 162.

²⁶ „Realitatea, așa cum apare în mentalitatea satului arhaic, nu este condusă de legi cu caracter mecanic, dar nu este nici pe de-a-ntregul condusă de o cauzalitate mistică, adică de imitație și de legături impuse de piciplul simpatiei. [...] De aceea, în procesul de gândire al țăranului român legătura dintre fenomene are două modalități: una – aceea a imediatului de la particular la particular și alta desprinsă din marea taină a existenței.” Ernest Bernea, *op. cit.*, p. 129.

²⁷ „Dacă însă generalul singur nu poate spune nimic despre ființă, *individualul* singur și realitățile individuale nu pot duce nici ele la ființă. [...] Ființa o dă abia *împietirea dintre general și individual*, sau mai bine: situația individuală prinsă în, aflată întru generalitate.” Constantin Noica, *op. cit.*, p. 73.

alt aspect caracteristic tuturor ontologiilor arhaice și tradiționale, și anume *sacralitatea Ființei*. Nu este vorba însă de sacrul diverselor teologii, în formulări mai mult sau mai puțin theo- și/sau filo-sofice, ci de un sentiment al sacrului firesc, cosmic, prezent (mai precis stând la originea) în toate manifestările naturii și ale Cosmosului și regăsit în vechea cultură românească, dar și aiurea, oriunde mecanismele gândirii tradiționale funcționează încă nestingherit. În *Ființă* (Realitatea tradițională) deci „este sacru tot ceea ce decurge din legea esențială a firii, ceea ce merge în sensul vastei realități a lumii, ceea ce nu contravine ritmurilor uriașe ale devenirii universale”²⁸. Tocmai de aceea, pentru culturile arhaice, ca și pentru cele tradiționale, temeiul realității, dar și al umanului, îl reprezintă *sacrul*. „Sacru nu este – insistă Mircea Eliade – un stadiu în istoria conștiinței, el nu este un element în structura acestei conștiințe. În stadiile de cultură cele mai arhaice, a trăi ca ființă umană este în sine un act religios, deoarece alimentația, viața sexuală și munca au o valoare sacramentală. *Experiența sacrului este inerentă modului de a fi al omului în lume. Fără experiența realului – și a ceea ce nu este real –, ființa umană nu ar putea să se alcătuiască* (s.n., A.C.)”²⁹.

În continuarea dimensiunii *sacre* a „Ființei” se situează un alt aspect al ei: dimensiunea *totală*. Dacă Dumnezeu care stă la originea Ființei este o totalitate³⁰ (totalitatea-a- ceea-ce-este-a-fost-și-ar-putea-fi), atunci și Ființa, ca rezultat și expresie a voinței divine este o totalitate (tot- ceea-ce-Dumnezeu-a-rânduit-să-fie). Realitatea în care omul tradițional trăiește va fi de asemenea o totalitate din care el va recepta și pe care și-o va reprezenta sub forma unor frânturi/aspecte convergente. Și, deși este conștient de neputința cuprinderii în înțelegere a totalității ca atare, țărănul intuiește – și exprimă convingerea în – *natura totală și vie* a „Ființei”: „Lucrurile sunt laolaltă, da’ nu așa, nemișcate. Toate să țin lanț, așa una din alta, da’ nu-i numa’ atât. Așa le înțelegem și noi cei proști; cum putem. Lucrurile merg numa’ așa de-o părere în șir, da’ ele mai vin și-n altă formă: se pătrund toate unele pe altele. Asta e greu de prins, că vezi, nu-i numa’ așa, de aici până aici.” (Pomană Maria, 47 de ani în 1970, Zărnești, Brașov)³¹

D. Constantele fundamentale ale „Ființei”

În urma celor expuse anterior, devine evidentă persistența și recurența anumitor aspecte ale realității tradiționale (*Ființei*). Deși gândirea tradițională, ca și cea mitică, operează în principal cu fapte concrete, ceea ce o animă nu este concretețea

²⁸ Ion Frunzetti, *Leo Frobenius în filosofia culturii și a artei*, studiu introductiv la Leo Frobenius, *Cultura Africii. Prolegomene la o teorie a configurării istorice*, vol. I, traducere de Ion Roman, București, Meridiane, 1982, vol. I, p. XXXIII.

²⁹ Mircea Eliade, *Încercarea labirintului*, ed.cit., p. 131.

³⁰ „... *Dumnezeu este totul*. [...] Această totalizare a contrariilor se dezvăluie în miturile Marii Zeițe precum și în *Vechiul Testament* prin mînia lui Iahve. Și te întrebi cum poate un Dumnezeu să se poarte astfel. Dar lecția pe care o dau aceste mituri și aceste rituri ale zeilor înfricoșătoare, sau ale Dumnezeului înfricoșător, este că *realitatea, viața, cosmosul, sînt așa*.” *Idem*, p. 109.

³¹ Ernest Bernea, *op. cit.*, p. 253.

realității cotidiene, ci – s-a văzut – logica realității situate dincolo de realitatea imediată, acea logică ce face ca partea văzută și partea nevăzută a Ființei să co-existe și, mai mult, să ființeze-împreună. În planul discursului, logica acelei meta-realități se manifestă sub forma solidificării unor (le numește Ernest Bernea) *raporturi stabile*: „Pluralitatea de forme și însușiri ale lumii fenomenale nu a dus, pe plan mental, la o risipire a procesului cunoașterii, ci, mai sigur, la o ordonare, deoarece printr-un îndelung efort intelectual a descoperit *raporturi stabile* (s.n., A.C.)”³². Acestor „raporturi stabile”, deduse din frecvența apariției lor în argumentările informatorilor populari, li se va spune în continuare *constante fundamentale ale Ființei*. Prin *constante fundamentale ale Ființei* se va înțelege în cele ce urmează premisele în baza cărora omul culturilor tradiționale își edifică realitatea, deduse pe calea experienței din evidentul existenței, iar nu impuse Ființei sub forma constructelor teoretice. Într-o altă formulare, *constantele fundamentale* reprezintă, într-o posibilă definiție a „Ființei” (căreia i se recunoaște doar posibilitatea unui gen proxim)³³, *diferența specifică* dedusă prin identificarea în sine, nu prin comparație cu fapte similare. Pe baza cercetării materialului (folcloric, etnografic, etnologic și sociologic) disponibil parcurs, prezentul studiu optează pentru considerarea drept *constante fundamentale ale Ființei* a unui număr de două constante, axate, ca și cele (trei) din studiul lui Ovidiu Papadima³⁴, pe om (omul în Ființă). Acestea vor fi:

a) *Rânduiala cosmică* de sorginte divină, specifică de altfel gândirii tuturor societăților agrare și pastorale („*Orice lucru are o regulă și orice lucrare o rânduială*”, Pomană Maria, 47 de ani în 1970, Zărnești, Brașov³⁵ – este axioma ce stă la baza realității tradiționale). Nimic din ceea-ce-există nu este fără de rost sau la întâmplare, așa încât *rostul* va fi pentru mentalitatea tradițională rânduiala-îndesfășurare și calea pe care întotdeauna realitatea va fi semnificată. Aproximativ aceeași concepție o surprinde și Ovidiu Papadima în studiul său despre *Viziunea românească a lumii*³⁶ în care insistă pe întreitul aspect de *ierarhie* (căreia i se cuvine

³² *Idem*, p. 302.

³³ Cf. *** *Enciclopedie de filosofie și științe umane*, traducere colectivă, București, All Educațional, 2007, s.v. „ființă”, pp. 342a-343b *passim*.

³⁴ *Armonia, munca și milostenia*, cf. Ovidiu Papadima, *O viziune românească asupra lumii. Studiu de folclor*, ed. a II-a revizuită, cu o prefață de I. Opreșan, București, Saeculum I.O., 1995, p. 51.

³⁵ Ernest Bernea, *op. cit.*, p. 258.

³⁶ „Pentru noi, rânduiala nu e o ordine așezată și păzită de oameni. Ea este o lege a firii, o ordine a ei nesilită. Rânduiala are, deci, pentru noi, un înțeles cosmic. Omul, prin urmare, nici n-o creează, nici n-o păzește, ci i se integrează firesc. El se simte inclus de la sine în această ordine universală, fiindcă simte că ia parte, în fiecare clipă, la viața întregii firi. El participă la viața naturii întregi, prin ascultarea acelorași legi. Și tocmai în legile acestea – care leagă toate făpturile firii într-o nesfârșită solidaritate și armonie – stă rânduiala. *Rânduiala e, deci, viață și nicidecum încremenire*. E temelia de armonie, de echilibru, de înțelepciune, deci a vieții universale. Temelia aceasta n-o putea pune decât Acel care a pus în fire și formele vieții. *Rânduiala lumii izvorăște, deci, din înțelepciunea lui Dumnezeu*. E voința și dragostea Lui, organizând lumea în așa fel, ca să se apropie cât mai mult de chipul și asemănarea Lui. Dar în

ascultare, supunere), *muncă* (înțeleasă ca grijă manifestată față de cele încredințate) și de *echilibru*, tustrele concurând în procesul – desfășurat la scară cosmică – de semnificare a realității. În vorbirea populară curentă nu se vor regăsi niciodată folosiți, în legătură cu conceptul de rânduială, termeni foarte abstracți ori prețioși, dar semnificațiile esențiale, de fond, vor fi recunoscute și identificate în realități care altfel omului modern i-ar putea părea totalmente ne semnificative. Este cazul iernii, căreia țăranul (de această dată un informator din Bucovina al lui Ovidiu Papadima) îi identifică, din perspectiva iconomiei cosmice, rosturi nebănuite: „Iarna e sănătoasă, curăță pământul de toate boalele. Toate celea degeră, pier, și se curăță pământul. Noaptea de aceea e iarna mai mare, că altfel ar trebui să mănânce omul tot ce are. N-ar mai putea pune nimic pe el. Dar așa, Dumnezeu dă iarna cu noaptea mare și omul se culcă; că dacă doarme, noaptea nu mănâncă; dar vara, e ziua mare, ca să lucreze. Vara e ca să lucrăm și iarna e ca să ne odihnim”³⁷. Or, tocmai astfel de constatări ale rânduiei cosmice în amănuntele concretului cotidian îi întăresc cercetătorului convingerea că *rânduiala cosmică* e o constantă vie și atotprezentă – deci *fundamentală* – în reprezentările tradiționale despre realitate/*Ființă*. Mai mult, raportarea la ea este una vie, deschisă, precum însăși obiectul raportării ei – *Ființa* ca atare;

b) *Trecerea*, ca stare universală a tuturor elementelor Ființei create de Dumnezeu („Faci o haină și să trece, faci o casă și să trece; toate să trec și de faci o-mpărăție. Iacă, am fost tânără și nu mai sunt. Când eram tânără, toată lumea asta nu-mi ajungea, da’ acu’ m-am liniștit, că s-apropie ceasul socotelii și mă-ntreabă ce-am făcut cât am trăit. Și nici nu știu cum s-a făcut; doar văd că toate s-au trecut: și lemnu’ ăl mai tare putrezește și feru’ ruginește și omu’ să ofilește! Ce mai vrei?! Nu știu cum să spun da’, uite, omu’ nu-și dă seama și vine vremea când e prea târziu”, Popescu Maria, 60 de ani în 1930, Runc, Gorj)³⁸, fie că e vorba de Cosmos, Natură sau de om. Departate de a fi receptate ca o damnare a condiției umane, *trecerea* este privită de către omul culturilor tradiționale nu atât cu resemnare, cât mai degrabă cu bucurie, și anume bucuria ființei (a celui-ce-este): „Asta nu știu să găsim pe cineva să-i pară rău că s’a născut. *N’am fost, n’am știut! N-am avut nici suflare!... Până nu m’am născut, eu n’am avut nici simțire... M’am născut, văd ce-i lumea și mân mai departe... Alte foloase nu poți să ai decât să vezi și tu cum le-o rânduie. Până când nu m’am născut eu n’am știut ce-i asta lume, Dumnezeire, lege... Tot zicem că-i mai bine că este viață, că avem sâmt, că cunoaștem și trăim încă, și o vedem. Dacă nu ne-am hi născut, n’ar hi lume. Atuncea n’ar hi nici bine,*

lumea aceasta – dintre toate făpturile cerului, ale pământului, ale apelor – cea mai aproape, până la identitate, de acel chip și de acea asemănare sfântă, e omul. Rânduiala cosmică va fi, deci, în închipuirea folclorică, o rânduială după chipul și asemănarea celei ce se vede între oameni. În lumea asta – atât de infinit bogată în întinderi și în chipuri – omul e astfel punctul minuscul de viață în care se întâlnesc, se armonizează, spiritul dumnezeiesc și lutul materiei. Prin chipul său pământesc, omul îndeamnă întotdeauna spre desăvârșire lumea necuvântătoare și neanimată; prin sfinții săi, omul înalță ceea ce este mai curat pe pământ spre treptele Dumnezeirii, ca să o ajute în truda ei de împlinire a lumii”. Ovidiu Papadima, *op. cit.*, pp. 60-61.

³⁷ Cf. *Idem*, p. 62.

³⁸ Ernest Bernea, *op. cit.*, p. 156.

nice rău!... N'ar avea cine să-l cunoască” (Dumitru Scurtu, 4 clase primare, Drăguș, Făgăraș)³⁹.

* * *

Ființa – „ceea-ce-este” – există în mentalitatea tradițională românească doar în temeiul aderării ei la rânduiala cosmică care, ca expresie nemijlocită a voinței lui Dumnezeu, îi pre-există: „Eu îmi explic așa, că *Dumnezeu a făcut lumea. Toate le-a făcut Dumnezeu, pentru că erau trebuincioase să fie făcute*. Altfel ar fi fost un întuneric, așa un năsduf, să nu se vadă nimic” (Grigorie Loghie, 51 de ani în 1930, Runc, Gorj)⁴⁰. Chiar dacă la nivelul imaginarului mitologic și legendar dogma iudeo-creștină a creației *ex nihilo* nu se regăsește ca atare (fiind întotdeauna vizată o materie primordială), în plan ideatic, semnificația ontologică a creației biblice este păstrată. Ca și acolo⁴¹, orice lucru, vietate sau ființă umană create prin voia divină (din nimic), nu-și află rațiunea de a fi, deci nu ființează, decât în virtutea și în măsura legăturii lor cu Ființa Dumnezeiască. Altfel spus, ele nu există decât dacă rămân în voia divină prin aderarea și împlinirea rânduiei cosmice. Orice altă atitudine este iremediabil sortită întoarcerii la starea inițială de ne-ființă: „De nu există rânduială, asta înseamnă că toate ălea au să moară. *Unde nu e rânduială, nu e lege și unde nu e lege nimic nu poate să dureze*. [...] Lucrurile sunt legate așa cum e mâna de trup și toate de suflet; nu le poți desface, că atunci ele *nu mai sunt*” (Pomană Maria, 47 de ani în 1970, Zărnești, Brașov)⁴².

³⁹ Gh. Focșa, *Aspectele spiritualității sătești în loc. cit.*, p. 198.

⁴⁰ Gh. Focșa, *Contribuție la cercetarea mentalității satului. Convorbire cu Grigorie Loghie din Runcu-Gorj* în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, Organ al Institutului Social Român, Director D. Gusti, anul X, nr. 1-4, 1932, p. 161.

⁴¹ Vladimir Lossky, vorbind în *Introducere în teologia ortodoxă* despre creația *ex nihilo* și, în acest context, despre relația dintre Ființă, făptură, nimic și voia lui Dumnezeu, ajunge la concluzia că „*tăria, trăinicia unei făpturi se află în relația ei cu Dumnezeu. În relație cu sine însăși se reduce la nimic*”, Vladimir Lossky, *Introducere în teologia ortodoxă*, traducere de Lidia și Remus Rus, prefață de Pr. prof. dr. D. Gh. Popescu, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 70.

⁴² Ernest Bernea, *op. cit.*, pp. 252, 253.